

KÖNYVSZEMLE

NÉV ÉS VALÓSÁG A VI. MAGYAR NÉVTUDOMÁNYI KONFERENCIA ELŐADÁSAI BALATONSZÁRSZÓ, 2007. JÚNIUS 22–24.

Szerkesztette: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ

A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének
Kiadványai 1. Budapest, 2008. 679 lap

Az onomasztika töretlen népszerűségét mi sem mutatja jobban, mint az egymást követő konferenciákon részt vevő előadók számának növekedése. Már az V. konferencia előadásainak megjelentetett anyaga is oly terjedelmes volt, hogy csak két kötetbe fért bele. A VI. konferencia anyagának kötete is impozáns, igen szép kiállítású, ízléses kötet. A kötet tanulmányai mind lektorálva voltak, ez a tény és a szerkesztők gondossága a biztosítéka annak, hogy érdemes is kézbe venni.

A kötet 4 plenáris előadást és 82 szekcielőadást tartalmaz a köszöntőkön és a zárszón kívül. A recensens nehéz helyzetben van, hiszen csupán az előadócímek felsorolása három oldal a tartalomjegyzékben: ha mindet érdemben akarná ismertetni, a Névtani Értesítő szerkesztője a recenziót talán be se tenné a folyóirat ez évi számába. Recensens helyett inkább kedvesinálót kívánok lenni e helyzetben: a plenáris előadások megkívánják, hogy érdemben szóljak róluk, a továbbiakban pedig bevallottan szubjektív módon válogatok, bár igyekszem azért minden csoportból (Helynevek, Személynevek, Írói nevek és egyéb névtani kérdések) kiemelni, választani, hogy jelezzem a kötet sokoldalúságát.

A plenáris előadások sorát HAJDÚ MIHÁLY „A tulajdonnév és közszó határán” című előadása nyitotta meg. Az előadás központi kérdése, hogyan viselkedik a beszélő, amikor a köznév és a tulajdonnév határán mozgó megnevezéseket hall. HAJDÚ a pszichológiából kölcsönzött reflexív (spontán, akarattól független értékelés) és a kognitív (gondolkodással belátott értékelés) kategorizálás eszközeivel veszi górcső alá a bizonytalan státusú megjelöléseket. Először az ún. névhelyettesítőket ítéli meg (ezek a névmások, a megszólítások és a tabuneveket helyettesítő említések), megállapítva, hogy ezek reflexíve nem tulajdonnevek, de kognitíve igen: az alkalmazás jellege (a tulajdonnevesítő szándék) adott helyzetekben egyértelmű identifikációt eredményez, még akkor is, ha a helyesírás szerint ezek nem tartoznak a tulajdonnevek közé. A következő pontban HAJDÚ az *-ék* toldalékos családneveket, illetőleg közszókat tárgyalja (*Szabadosék, a grófék*). Ő ezeket a toldalékos alakokat mindkét esetben mint családmegjelölést számítja, és megállapítja a felfogásbeli és a helyesírásbeli következtetlenséget: reflexíve tulajdonnevek ezek a megjelölések, kognitíve azonban nem. Újabban ugyan az *-ék* toldalékot mint a heterogén csoportok sajátos többesjelét szokás tekinteni, ahol mindig van egy személy, aki a csoport reprezentánsa (így pl. *a grófék* esetében a *gróf* a reprezentáns) (vö. BALOGH

JUDIT 2000. A névszóragozás. In: KESZLER BORBÁLA szerk., Magyar grammatika. Bp., 2000: 185–6), de ezen szemléletbeli különbség ellenére HAJDÚ megállapítása jogos marad: a helyesírási következetlenség fennáll. HAJDÚ harmadik csoportja az általa eseménynéveknek nevezett csoport (pl. *Honfoglalás*). Ezek és a dátumok (mivel egyetlen egy időpontra utalnak) reflexíve is, kognitíve is tulajdonnevek, még akkor is, ha a helyesírás erről nem vesz tudomást. Az előadó végül ajánlja a helyesírás kodifikátorainak, hogy a szemléleti ingadozás miatt nagyobb szabadságot adjanak a tulajdonnevek helyesírásában.

HOFFMANN ISTVÁN „A név mint történeti forrás” című előadása azokat a „kritikus pontokat” veszi sorra, amelyek a nevek történeti forrásként való felhasználását árnyalják. Az első ilyen az előadó szerint, hogy a magyar névkutatás számos kérdésben ma is meghaladott nézeteket kínál csak a történészek számára, pedig a történészek anyagfeltáró művei lehetővé tennék a régi nézetek felülbírálatát. Az olyan helyesbítő, újraértékelő példák, amelyek KISS LAJOS és főként BENKŐ LORÁND műveiben figyelhetők meg, adhatnak új lökést történészek és nyelvészek közös munkálkodásának. HOFFMANN fontosnak tartja a névetimológia megújítását, főként a tipológiai megközelítések és rendszerezések segítségével. Fontosnak tartja továbbá a nevek rekonstrukcióját: ezen azt érti, hogy a név névszociológiai értékét kell feltárni, mert csak e feltárás alapján tehetünk érvényes megállapításokat a név valós használatára mind a krónikák, mind az oklevelek tekintetében egyaránt. E vizsgálatban sajátos kérdés lehet a nevek esetleges lefordításának és a névadó etnikumnak a tisztázása.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR „A tulajdonnév jelentése” című előadása kognitív nyelvészeti megközelítésben próbálja megadni a tulajdonnév jelentésszerkezetét. Ebben a keretben a tapasztalati eredetű fogalmak adják a jelentés alapját, ez alapján történik meg a kategorizáció. A tulajdonnév a főnév speciális előfordulása, „grammatikai, szintaktikai értelemben főnév”, amelynek jelentése magában hordozza az entitás megnevezését is, de ezen túlmenően a tulajdonnév nyelvi egység (egész a beszélő számára). A tulajdonnév egyszerre „típus és megvalósulás” (ez megfelel – úgy gondolom – a J. SOLTÉSZ által konnotatív és denotatív jelentésnek nevezettnek). A kognitív megközelítés szerint a tulajdonnév jelentésszerkezete jelentésmátrix, azaz „kognitív tartományokban számon tartott absztrahált tulajdonságok hálózata”. A név kimondása vagy meghallása megnyit egy fogalmi tartományt, amelyben akár több összetevő is aktiválódhat.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA „A határon túli névhasználat és a nyelvi tervezés” című előadása első részében a Trianon következtében kisebbségi helyzetbe került magyar nyelvűek névhasználatáról szól. E névhasználatot az jellemzi, hogy a többségi nyelvet képviselő államhatalom mind a személynevek, mind a helynevek és intézménynevek körében idegen mintákat írt elő. A határon túli lakosság alkalmi névstratégiái különbözőek lehetnek: többirányú alkalmazkodás a kettős keresztnevek esetében, lefordíthatatlan keresztnevek választása, az intézménynevek esetében az idegen forma magyarrá fordítása, földrajzi nevek esetében is az alkalmazkodás az idegen formához. Ennek következtében idegen tulajdonnévformák kezdtek állandósulni, és feledésbe merülnek a hagyományos magyar nevek, illetőleg a variabilitás következtében egyre inkább az idegen forma válik megszokottá. Milyen stratégiákkal élhet a magyarság ebben a helyzetben? A szerző szerint a nyelvi menedzselés a követendő eljárás: mindig az adott problémára való egyértelmű reakció a kívánatos, nem pedig valami felülről jövő megoldás. Kihasználандók a lehetőségek, melyeket az 1990-es évek második felétől alkalmazhatunk: a női nevek magyar

anyakönyvezése, a magyar alapítású intézmények magyar elnevezése, az utcanévadás befolyásolása helyi szinten, felvilágosítás a névválasztás törvényes lehetőségeiről. Nagyon rokonszenves a szerző álláspontja: „[a helynevek esetében] korpusztervezési feladatunk van: az egyazon fogalom, denotátum megnevezésére használt különböző nyelvi formákat értékelnünk kell, meg kell határoznunk, melyiket milyen beszédhelyzetben ajánljuk használni, s főként a »hivatalos« vagy fő változatot kell kiválasztanunk” (49). Csupán egy halk kérdésem van: ki fogja ezt megszívlelni és követni?

A helynevekkel foglalkozó előadások közül először a számomra oly kedves tanyanevekről szóló BEDE ÁDÁM-előadást emelem ki (Újra a tanyanevekről). BEDE Derek-egyház helyneveinek összegyűjtése során szembesült a tanyanevek által felvetett problémával: kezdve azon, hogy gyűjtsük-e egyáltalán ezeket a neveket, hogy mennyiben helynevek ezek, mennyiben tartoznak a történeti névtudomány körébe is, a lokalizáló megjelenésük mellett milyen egyéb személynévi és kultúrtörténeti jelentőségük van e neveknek. Az elmúlt évtizedek nem kedveztek a tanyanevek megmaradásának, de még egy mai gyűjtés is elő tudta hozni az egykori tanyanévyanyag közel 50%-át. E gyűjtés alapján a dolgozat megadja a derekegyházi tanyanevek főbb szerkezeti típusait, és érvel amellelt, hogy a tanyanevek akkor értékelődnek fel igazán, amikor történetivé válnak, rögzítésük tehát fontos feladat.

GERSTNER KÁROLY tanulmányában (Helynevek magyar–német nyelvi és kulturális környezetben) a magyarországi némettség történetének rövid áttekintése után a helynevek és a dülőnevek kapcsán elemzi a német telepések névadási szokásait: a településnevek esetében a teljes átvétel, a módosított átvétel, az esetlegesen megmaradt magyar név teljes vagy részleges németre fordítása, illetőleg az önálló, német névadás megjelenését és okait. Megállapítja, hogy a helységnevek esetében a hagyományozódás jelentősebb, mint a dülőnevek esetében. A szerző a történeti adatok egymás mellé állításával és finom elemzésével alakítja ki a névadási csoportokat: megkülönbözteti az elsődleges (hagyományozódott magyar) nevek mellé létrejött német változatokat, a hiányzó magyar nevek helyett megjelenő kizárólagos német neveket, a német kiindulású nevek alapján létrejött (gyakran csak a hivatalos névhasználatban létező, ún. térképi) magyar neveket. A népi nevek : kataszteri nevek viszonylatában jellemző sajátásként állapítja meg, hogy ha a térkép német nyelven készült, akkor a német és a magyar nevek között általában egyezés figyelhető meg, viszont ha magyarul, akkor sokkal inkább a különbség jellemző.

A beköltöző némettség tehát találhatott magyar névnyomokat, amelyekhez hozzáilleszthette a maga elnevezéseit, önállóan is alakíthatta a neveket (más nyelvi hatás nélkül), és a később hozzájuk költöző magyarság is adhatott (főként a hivatalos névadásban) neveket. A névadási/névalkalmazási helyzet ezen volta egy mai adatfelvételen csak oknyomozás útján tárul fel (ha egyáltalán feltárul). Mindez lényegesen alátámasztja PÓCZOS RITA tanulmányát (A párhuzamos helynévadás), aki a KNIEZSA ISTVÁN által leírt, majd széleskörűen alkalmazott párhuzamos névadás elméletét vette nagyját alá. Különböző etnikumok által azonos szemlélet alapján egyidejűleg megjelenő névpárok természetesen létrejöhetnek, de e folyamatot bizonyítani alig lehet. PÓCZOS RITA sorra veszi KNIEZSA érveit, és bemutatja, hogy mennyire tarthatatlanok: a valóság a legtöbb esetben megengedi a fordítás lehetőségét. KNIEZSA ezt az elméletet (is) beépíti a különböző névadási módok produktív idejének meghatározása mellett az eltérő etnikumok egymás mellett élésének bizonyítására, továbbá más népek (pl. szlovákok) helységnevei kronológiájának megállapítására; ha tehát kétségbe vonjuk az alapállítást (illetve ha

hangsúlyozzuk a bizonyíthatatlanságát), számos további következtetést le kell vonnunk különböző etnikumok egymás mellett élésének bizonyítására. De az esetleges fordítás ténye – hangsúlyozza a szerző – legalább olyan erős érv az egymás mellett élésre, mint a független (párhuzamos) névadás.

A fordítás lehetősége, továbbá az oklevélírók esetleges fordítási lehetőségei az oklevelek szövegezésében is jelentkezhettek. Erre nemcsak KNIEZSA utalt (elutasítván), hanem HOFFMANN ISTVÁN is az előadásában, és PÓCZOS RITA is. A fordítás és szövegezés kérdésének elmélyült vizsgálata, továbbá a latin alapszöveg utalásainak számításba vétele jelentkezik SZENTGYÖRGYI RUDOLF lebilincselően izgalmas helynévnyomozásában (A Tihanyi alapítólevél latin szövege és helyneveink lokalizálása). Az *ecli*-től a *lopdi* tőig terjedő területet SZENTGYÖRGYI – azzal az érveléssel, hogy a veszprémi püspökség birtoka nem lehetett a pécsi püspökség területén – az eddigi feltételezésektől eltérően Somogy megyében keresi. A szerző a latin szövegben megadott „nagy út” kijelölése után a mai helynévgyűjtemény mikrotoponimái segítségével (a *Bogát* helynevek, a *Lapodi-tó*, a *nagy út* és a *caput petre* [melyet a szerző *Kő-völgy*-ként azonosít]) meggyőzően bizonyítja a birtoktest somogyi fekvését.

A keresztnévvel foglalkozó írások közül különleges, mert három területet kapcsol egybe KOROMPAY KLÁRA írása (Középkori kultúra és irodalmi eredetű névadás: a Trisztán-regény nevei a középkori Magyarországon): a történeti személynévvizsgálatot, az irodalomtörténetet és a művelődéstörténetet. A szerző a Trisztán-történet eredetét, a középkori francia és német szövegváltozatok világát (a két fő szövegváltozatot: „udvari változat” és „közváltozat”) mutatja be, majd idézi az Árpád-kori magyar személynévanyagban előforduló, a történet két alakjának (Trisztán és Izolda) neveit tartalmazó adatokat. Összevethetők-e a magyar változatok (*Trisztán* és *Izsals*) a korabeli francia és német szövegváltozatok neveivel, megfigyelhető-e valamelyik szövegváltozat nevének egyértelmű, döntő befolyása? – teszi fel a kérdést a szerző, de kérdésére a válasz nemleges. Az 1234-ből adatolható *Eristuanus*, *Lanceret* és *Yvein* nevek egyetlen családban történő előfordulása azonban a középkori lovagregények irodalmi hatását mutatja, s ebben leginkább a német közvetítés játszhatott szerepet.

Magyar kulturális és politikai hatás egyaránt érvényesülhetett a középkori Moldvában, amelynek egykori városai és falvai a magyar védvonal fontos pontjai voltak a Szeret mentén. STEFUCA VIKTÓRIA kutatási programja (A 14–15. századi moldvai oklevelekben előforduló magyar személy- és méltóságnevek) az óukrán nyelv szótára és moldvai oklevelek segítségével gyűjti össze anyagát, és elemzi ki a magyar neveket és közszókat. Így szándéka szerint a középkori magyar történelem új forrásait tárja fel, dolgozza számítógépre és fordítja le magyarra. Majd elkészíti a névmutatókat azokkal az információkkal, amelyek az anyagot használhatóvá teszik. Kívánjuk, hogy ez a fontos forrás mielőbb elkészüljön.

Lefordítható-e más nyelvre egy tulajdonnév? Ez a kérdés gyakorlati formában vetődik fel akkor, amikor az egyház latin nyelvhasználata, illetőleg tudományos intézmények ünnepélyes aktusai megkívánják, hogy egy aktív beszélőközösséggel nem, de nyelvi kultúrával rendelkező nyelv (latin) célnyelv legyen, amire neveket kell „fordítani” vagy adaptálni. „Fordítás vagy adaptáció?” a címe RIHMÉR ZOLTÁN előadásának, melyben e bonyolult kérdés gyakorlati megoldásait mutatja be: a családnév esetén a változatlan beillesztés, míg a keresztnév esetén a megfeleltetés vagy a fordítás lehet a járható út. A szerző tízéves fordítói gyakorlatának eredményét mutatja be, melyben a különböző

eredetű és transzparenciájú alakok latin szövegbe való beillesztésének elveit és eljárás-módjait kialakította. RIHMER ZOLTÁN gyakorlatát nem fordításnak nevezi, hanem kulturális megfeleltetésnek, mely több, mint az egyszerű fordítás, s melyben nagy szerepet kap a latin névrendszerhez való adaptáció.

POSGAY ILDIKÓ a mai magyar keresztnévadásban megjelenő névválasztási tendenciákat mutatja be. Ezek mélyén mind a szakirodalom, mind a mai internetes fórumokon olvasható vélemények szerint is valamely szubjektív mozzanat keresendő, amely alapján az elnevező egyén szépnek vagy csúnyának tart egy nevet. A szerző szerint a mai névadási szokásokban a hagyomány, az idegen nevek átvétele, a felújított régi magyar nevek divatja, az ún. idolnevek gyakorisága és a vallás játszik szerepet. Legyen-e szabályozott a névadás és anyakönyvezés, vagy engedjük szabadjára az ötleteket – ez a kérdés áll előtérben (a szabadsághoz természetesen hozzátartozik a helyesírási szabadság is; leginkább a kötelező fonetikus leírást ellenzik sokan). E két kérdésben a recenzens (ha megkérdeznék) a feltétlen szabad választás (ha úgy tetszik, szabad névalkotás) és a helyesírási preskripció eltörlése mellett szavazna.

Az írói névadás köréből a (bevallottan szubjektív) válogatás BÜKY LÁSZLÓ írását (Személynevek felbontása és felépítése a költői nyelvben) emeli ki. A szerző a költői nyelvben előforduló nevek metaforizációját, ennek különféle változatait elemzi. Az első csoportba azok az esetek tartoznak, amikor a költő metaforát hoz létre a tulajdonnévvel. Ez a leggyakoribb eljárás, melyben a költők gyakran játszanak a tulajdonnévben meglevő komikum előhívásával is. Arany János „Vörös Rébék” című versében a tulajdonnév egyszerre jelenti a személyt és a varjút, akivé a személy lett. De a vers szövegében a kettő együtt szerepel, ezért BÜKY LÁSZLÓ az ilyen eseteket elválasztja az előbbitől, s arról ír, hogy ez utóbbiban a tulajdonnév maga válik metaforává. A harmadik eljárás-módra, a név metaforává bontására Füst Milán költészetéből (Copperfield Dávidhoz!) hoz példákat: a felbontott és közszóként értelmezett név (*Copperfield* 'rézföldek') a „gyarapodás” „barackszín, sárga fém”, majd az aranyakat gurító királynak a költő személyes életével összefüggő jelentősége tovább viszi a metaforát a lehetséges világ és a valóság közötti lebegés határáig. A név mint nyelvi (tulajdonságokat „összegző”) sűrítő jelenik meg Weöres Sándor „Varázs-virágok” című versében: az egyes virágok nevének (*Máriagyolcs, Kacsakóró, Nenézrám, Rejtementem, Bánomvirág, Gyászika, Égifiirt*) kibontása csupán a költő lehetséges világában adható egyféle kibontás, amelyek értelmezésében a mai olvasó képzetársításai is érvényesülhetnek.

Az intézménynevek köréből VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA tanulmánya (Győr-Moson-Sopron megye általános iskoláinak névvizsgálata) emelendő ki. A szerző a megye összes általános iskolájából azokat vizsgálta meg, amelyek egyedítő névvel rendelkeznek (kimaradtak tehát az *önkormányzati, körzeti* megjelölések). Ezek száma 101, a megye iskoláinak 54%-a. VARGA JÓZSEFNÉ külön vizsgálja a névadás indítékát városokban és falun, és jellemző különbségeket talál: míg a városokban inkább jellemző az országosan ismert személyek szerepeltetése a megnevezésekben, addig a falvakban lényegesen erőteljesebb az adott helység (kultúr)történetéhez fűződő személyek, helyi nevezetességek megjelenése. Amint írja, „a kiválasztott névadónak üzenete van, a közösségek keresik a múlt értékeit, a gyökereket, a kapaszkodókat és ezt a névválasztással is kifejezik”. A névválasztás „a nemes hagyományok őrzését, a példa megmutatását, az érték tisztelgetését, a lakóhelyhez, a szülőföldhöz kötődés erősítését, egy kistelepülés megtartóerejének növelését” jelenti (624). Jelentéstanilag az elnevezések leginkább tulajdonnévi alapúak

(az elnevezések közel 83%-a ilyen), a többi községi, illetve helynévre utaló *-i* képzős melléknév. Azt is megtudjuk, hogy a mindennapi életben az iskolákat általában egyszerűbb néven (pl. *Barna Iskola*) nevezik meg. 1990 után e megyében is átalakultak az iskolaelnevezések. Ideológiamentessé váltak, és sokkal inkább a helyi hagyományok irányították a választást, mint a korábbi időkben.

Írásomban a „Név és valóság” kötet alig egy nyolcadáról szóltam. Szubjektív válogatást mutattam be, igyekeztem kedvet csinálni hozzá. Kívánom, hogy minden olvasó, aki csak kézbe veszi, megtalálja a neki legkedvesebb és leghasznosabb olvasmányt.

HEGEDŰS ATTILA

ÖRDÖG FERENC: VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK **Czupi Kiadó, Nagykanizsa, 2008. 402 lap**

Igen jó szokás alakult ki az utóbbi időben az évfordulós megemlékező kötetekkel kapcsolatban. Nem a szakmában hasonló érdeklődésű kollégák, barátok, tisztelők írnak ünneplő cikkeket, tanulmányokat, hanem az ünnepelt munkásságából válogatnak, régebben írott, általában nehezen hozzáférhető írásait teszik közzé egy gyűjteményes kötetben. Így történt ez Ördög Ferenc esetében is, akinek 75. születésnapját szép, terjedelmes és tartalmas válogatással köszöntötte szülőföldje, lakóhelye, de elsősorban volt tanítványa, a könyv kiadója.

Ördög Ferencet nem kell bemutatni a mai névtanos nemzedéknek, de a magyar nyelvtudomány széleskörű kutatógárdájának sem. A fiatalabbak és az utánunk következők azonban minden bizonnyal szívesen olvasnak életéről, pályájáról, az emberről is. Ezért hadd álljon itt egy rövid curriculum vitae, vagy inkább tudományos pályakép!

Ördög Ferenc 1933. április 5-én született a Tolna megyei Gyulajon. Még tízéves sem volt, amikor árván maradt, s nagyszülei nevelték, tanították. Középiskolai tanulmányait Kaposvárt, majd Dombóváron végezte. Itt magyartanára, Gömör József mellett a kiváló stílusista és irodalomtörténész, volt Eötvös-kollégista Péczely László volt rá nagy hatással. Péczely nemcsak fölismerte tehetségét, hanem családi körülményeit is ismerte, s többet törődött vele, mint más tanítványával. Könyveket ajánlott és adott neki olvasásra, foglalkozott általános előmenetelével, műveltségével, céljaival, elképzeléseivel is. Az ő közvetítésével ismerkedett meg személyesen Kodály Zoltánnal is, akinek hatására még közelebb került a magyar népdalokhoz, népköltészethez, népnyelvhez. 1952-ben érettségizett, s mivel a magyartanárság vonzotta, a Szegedi Egyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója lett. Itt Mészöly Gedeon a korai nyelvemlékek hangulatos elemzésével sok ma is élő magyar nyelvészben keltette föl az érdeklődést a nyelvtörténet iránt. Hozzá hasonlóan meg tudta nyerni a hallgatóságot a dialektológia kutatásának Nyíri Antal, s Ördög Ferenc otthonról is hozott, középiskolában is erősített nép- és tájnyelvi szeretete egyre világosabban mutatta a célt: a népnyelv tanulmányozását. Ezt a szándékot másik oldalról támogatta a Budapestről éppen Szegedre került Rác Endre névtan iránti szeretete, vagy ahogyan ő sokszor mondta: „szerelme”. Ő vezette rá Ördög Ferencet